
DOI: 10.33663/0869-2491-2021-32-3-12

УДК 342.3

Ю. С. ШЕМШУЧЕНКО,
директор Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
академік НАН України*
ORCID: 0000-0002-8157-9725

О. В. СКРИПНЮК,
заступник директора з наукової роботи
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
академік НАПрН України**
ORCID: 0000-0001-7052-3729

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ 1991 РОКУ: РЕТРОСПЕКТИВА ФАКТОРІВ ПРОГОЛОШЕННЯ ТА ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ СУВЕРЕНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ

У статті через ретроспективний підхід досліджується закономірність визрівання та формування факторів суверенізації та проголошення незалежності України. Наголошується, що через зовнішні та внутрішні фактори український народ неодноразово втрачав свою національну державність, але тяглість державотворчого процесу набувала реального втілення у високорозвиненій ранньофеодальній Руській імперії з центром у Києві, Руському королівстві періоду феодальної роздробленості, формах державно-національного життя Литовсько-Руської держави, в Українській Козацькій державі XVII ст., Українській та Західно-Українській Народних Республіках початку XX ст., УРСР та незалежній Карпатській Україні 1939 р., що стали предтечею відновлення Української незалежної держави 24 серпня 1991 р. Вітчизняна державницька думка протягом століть розвивала та обґрунтовувала ідею суверенітету та право українців на державне існування в межах незалежної самостійної суверенної соборної України.

У статті проаналізовано політичні, економічні, соціальні, адміністративно-організаційні та національно-духовні причини та визрівання юридичних факторів проголошення незалежності України. Особлива увага приділена етапам юридичної і практичної суверенізації в межах існування УРСР від ухвалення Декларації про державний суверенітет України до прийняття Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.

Ключові слова: Україна, держава, незалежність, суверенітет, декларація, Акт проголошення незалежності, парламент, президент, конституційний розвиток, демократія, праводержавність.

* **Shemshuchenko Yuri**, Academician of NAS of Ukraine (Law)

** **Skrypiuk Oleksandr**, Doctor of Juridical Sciences, Full Professor, Academician of the NALS of Ukraine

Шемшученко Ю. С., Скрипнюк А. В. Независимость Украины 1991 года: ретроспектива факторов провозглашения и начального этапа суверенизации государства

В статье посредством ретроспективного подхода исследуется закономерность созревания и формирования факторов суверенизации и провозглашения независимости Украины. Отмечается, что в силу внешних и внутренних факторов украинский народ неоднократно терял свою национальную государственность, но преемственность государственного процесса обрела реальное воплощение в высокоразвитой раннефеодальной Русской империи с центром в Киеве, Русском королевстве периода феодальной раздробленности, формах государственно-национальной жизни Литовско-Русского государства, Украинского Казацкого государства XVII в., в Украинской и Западно-Украинской Народных Республках начала XX в., УССР и независимой Карпатской Украине 1939 г., ставших предтечей восстановления Украинского независимого государства 24 августа 1991 г. Отечественная государственная мысль на протяжении веков развивала и обобщала идею суверенитета и право украинцев на государственное существование в пределах независимой самостоятельной суверенной соборной Украины.

В статье проанализированы политические, экономические, социальные, административно-организационные и национально-духовные причины вызревания юридических факторов провозглашения независимости Украины. Особое внимание уделено этапам юридической и практической суверенизации в пределах существования УССР от принятия Декларации о государственном суверенитете Украины до принятия Акта провозглашения независимости Украины 24 августа 1991 г.

Ключевые слова: Украина, государство, независимость, суверенитет, декларация, Акт провозглашения независимости, парламент, президент, конституционное развитие, демократия, государственность.

Shemshuchenko Yurii, Skrypniuk Oleksandr. Independence of Ukraine in 1991: a retrospective of the factor of proclamation and the initial stage of state sovereignty

The article examines the regularity of maturation and formation of factors of sovereignty and declaration of independence of Ukraine through a retrospective approach. It is noted that due to external and internal factors the Ukrainian people repeatedly lost their national statehood, but the longevity of the state-building process was embodied in the highly developed early feudal Russian Empire centered in Kiev, the Russian kingdom of feudal fragmentation, forms of state-national life, the Ukrainian Cossack state of the 17th century, the Ukrainian and Western Ukrainian people's republics of the early 20th century, the Ukrainian SSR and independent Carpathian Ukraine in 1939, which were the forerunners of the restoration of the Ukrainian independent state on August 24, 1991. The idea of sovereignty and the rights of Ukrainians to state existence within the framework of an independent sovereign conciliar Ukraine.

The article analyzes the political, economic, social, administrative-organizational, and national-spiritual reasons and the maturation of the legal factors of Ukraine's declaration of independence. Particular attention is paid to the stages of legal and practical sovereignty within the existence of the USSR from the adoption of the Declaration of State Sovereignty of Ukraine to the adoption of the Act of Independence of Ukraine on August 24, 1991.

Key words: Ukraine, state, independence, sovereignty, declaration, Act of independence, parliament, president, constitutional development, democracy, rule of law.

Минає 30 років відновлення державної незалежності України. І чим далі час відносить нас від події 24 серпня 1991 р. – прийняття Акта проголошення незалежності України, тим величнішою постає ця подія в державному розвитку України і для суспільства. Здобуття Україною державності стало однією з найважливіших подій багатотисячолітньої історії українського народу. Поява в центрі Європи незалежної держави Україна створила нову геополітичну ситуацію в світі і стала подією планетарного масштабу другої половини XX ст. Це закономірний процес у розвитку

Української держави, що дуже активно заперечують наші вороги, лідери сучасної імперської Росії, яка анексувала та окупувала частину української території.

Державницька доля України протягом тисячолітнього існування нашого народу була складною. Україна в силу зовнішніх і внутрішніх обставин і факторів не раз втрачала свою державність. Руська держава з центром у Києві, Руське королівство, форми державно-національного життя в Литовсько-Руський державі, Козацька держава XVII ст., Українська Народна та Західно-Українська Народна Республіки початку XX ст., незалежна Карпатська Україна 1939 р. – ось основні етапи існування національної державності українців, що засвідчує тяглість державотворчого процесу протягом тисячолітньої історії українського народу та є предтечею відновлення Української незалежної держави 24 серпня 1991 р. Крім того, вітчизняна державницька, правова, політична та види суспільної думки протягом останніх століть послідовно розвивалися ідеєю суверенітету та створення незалежної, соборної, самостійної України.

Весь історичний розвиток нашого суспільства та українського народу є переконливим свідченням закономірності проголошення незалежності держави. Особливим підтвердженням тези є XX ст.

Українська революція 1917–1922 рр. та створена нею Українська Народна Республіка зазнали поразки в результаті російської більшовицької агресії. Встановлена в Україні диктатура пролетаріату у формі УСРР у програмних документах створеної 1920 р. Української комуністичної партії визначала Україну як російську колонію і головним своїм завданням висувала декомунізацію України.

Політика керівництва СРСР щодо України полягала в цілеспрямованих діях на знищення України як етнополітичної цілісності та українського народу як носія національної свідомості. Головний удар більшовицький режим скерував проти національної інтелігенції як носія ідентичності. Під час більшовицького терору 1918–1923 рр. були знищені сотні відомих діячів культури. На початок 1930-х років в Україні було заарештовано та здебільшого розстріляно або відправлено в концтраційні табори десятки тисяч представників інтелігенції. Насамперед терор спрямовувався проти провідників політики українізації, яку почали згортати на початку 30-х років. У цей період також цілеспрямовано були знищені тисячами унікальні пам'ятки культової архітектури в Києві, Чернігові, Переяславі, Новгород-Сіверському та інших містах. До 1937 р. була знищена Українська автокефальна церква. У 1937–1938 рр. молох репресій охопив партійний і радянсько-господарський апарат України. Після обезголовлення української нації нищівного удару завдано по самому чисельному носію української ідентичності – селянському класові. У результаті штучно організованого тоталітарною владою голодомору в 1932–1933 рр. було знищено від 7 до 10 мільйонів селян.

Союзний центр протягом усього періоду існування по відношенню до України здійснював політику русифікації та витіснення української мови з провідних сфер життєдіяльності суспільства, а особливо у сферах освіти, науки і культури. Замість знятого з посади 1972 р. П. Ю. Шелеста був призначений першим секретарем КПУ В. В. Щербицький, який обіцяв русифікувати Україну протягом п'яти років. За час майже 20-річного його перебування при владі прагнення до вивчення рідної мови, розвитку національної культури та дотримання народних традицій як прояв українського буржуазного націоналізму всіляко переслідувалися комуністичним тоталітарним режимом.

Політика на національно-культурне гноблення союзним центром доповнювалася економічним визиском та експлуатацією республіки. За класифікацією ООН у 1985 р. Україна досягла рівня надрозвинутої промислової держави, зрівнявшись з Францією, але економіка республіки на 80% була мілітаризованою, що не відповідало національним інтересам республіки та екологічній безпеці її населення. Відбувалася нещадна експлуатація ресурсів України. У республіці, на яку припадало 2,6% території СРСР, було побудовано 40% усіх союзних атомних енергоблоків, які виробляли енергію не для України, а для європейських держав комуністичного блоку. Україна регулярно на 10% більше вносила до союзного бюджету, ніж отримувала з нього. На середину 1980-х з усіх підприємств, що знаходилися на території України, тільки 22,5% належали республіці. Закупівельні ціни на одну й ту ж сільськогосподарську продукцію для України, сформовані центром, були на 30% нижчими, ніж у Латвії, Литві, Естонії та прикордонних з Україною областях Росії. Деформований характер економіки республіки спричинив наростання економічних, соціальних, екологічних проблем. Техногенне навантаження на природу у республіці у 6–7 разів перевищувало загальносоюзний рівень. Про наростання кризових явищ у економіці УРСР і деформацію господарського життя яскраво свідчать такі показники. На 1985 р. республіка посідала в СРСР 15-е місце за темпами зростання основних виробничих фондів, 13-е – за темпами зростання загального обсягу промислової продукції, 13-е – за зростанням валової продукції сільського господарства; 13-е – за темпами зростання національного доходу¹.

Колоніальний характер економіки республіки, експлуатація її національних багатств, нищення національного життя та насильницька русифікація спонукали національно-патріотичні сили до усвідомлення необхідності боротьби за створення незалежної держави. В умовах існування УРСР ця боротьба була багатофакторною політичною боротьбою, яка відбувалася мирно і збройним шляхом.

Протягом десятиліть національне, економічне, соціальне та культурно-духовне гноблення сприяло формуванню в Україні факторів, спрямованих на здобуття Україною державної незалежності та її вільного розвитку. Ще від початку утворення УРСР розгорнулася ідеологічна (політична) та збройна боротьба проти радянського режиму. В надрах самого режиму представники українського націонал-комунізму вказували вимоги здобуття реального суверенітету республікою. У період Другої світової війни та майже до середини 1950-х років за незалежність збройну боротьбу вели ОУН–УПА. У 50–60-х роках ХХ ст. почалося формування антирадянських груп, які поруч з захистом прав і свобод людини висувували гасла досягнення Україною реального суверенітету й незалежності. Ця традиція набула подальшого розвитку в антирадянському дисидентському русі та створенні у 1977 р. Української Гельсінської спілки, яка головною метою декларувала боротьбу за права і свободи в тоталітарній державі та незалежну Українську державу.

На середину 1980-х років рух за суверенітет України почав набувати всеосяжного характеру. Чорнобильська катастрофа, яка набула масштабу планетарного лиха, в українському суспільстві концептуалізувалася як національна трагедія та заклала екологічні основи майбутнього масового системного національного антирадянського та антикомуністичного руху в Україні.

Аварія на Чорнобильській АЕС стала свідченням і символом системної кризи тоталітарної командно-адміністративної системи та імперської союзної державності. На цей період в українському суспільстві закономірно сформу-

валися та визріли національні, політичні, економічні, соціальні, культурно-духовні фактори досягнення незалежності України.

Нове партійно-державне керівництво СРСР на чолі з М.С.Горбачовим з метою відвернення краху комуністичної системи та запобігання розпаду СРСР проголосило курс на реформу, метою якої була перебудова всіх сфер життя через політику демократизації, гласності та побудови правової державності в межах соціалістичного вибору.

В умовах демократизації в Україні поживавися національно-визвольний рух. Він розпочався як рух української творчої інтелігенції за національне відродження. Виникають неформальні організації (Товариство української мови імені Т.Г.Шевченка, «Зелений світ», «Меморіал», Український культурологічний клуб та ін.), які вимагали забезпечення державно-конституційного статусу української мови, вивчення та дослідження історії України, зокрема періоду УНР, репресій тоталітарного режиму, Голодомору, участі України у Другій світовій війні, боротьби ОУН–УПА та ін. У 1989 р. в Україні виникає масова суспільно-політична організація – Народний Рух України за перебудову, діяльність якого згодом радикалізувалася, набула антикомуністичного та антирадянського характеру через вимоги створення незалежної України².

У червні 1989 р. відбулася XIX партійна конференція КПРС яка проголосила курс на реформу політичної системи. У жовтні 1990 р. з Конституції УРСР були виключені статті про керівну і спрямовуючу роль комуністичної партії в державі та суспільстві. Це відкривало шлях для появи ідеологічного плюралізму та створення багатопартійної системи. Протягом 1990 р. в Україні виникло 16 політичних партій. Більшість з цих партій вимагала виходу України з СРСР і проголошення незалежної держави. У Комуністичній партії України ортодоксальні комуністи, згуртувавшись, демонстрували спротив, хоча й не послідовному, але демократичному горбачовському курсу. Компартія України виступала проти виходу України з СРСР і збереження Союзної держави на засадах оновленої федерації. Водночас у самій компартії зародилася течія «суверен-комуністів», які були прихильниками державного суверенітету України³.

Процес суверенізації посилювався і наростав у інших союзних республіках. Намагаючись не допустити виходу республік, в умовах демократизації в 1989 р. був прийнятий відповідний союзний закон, який містив механізм, що здебільшого унеможлилював здобуття республіками незалежності. Водночас союзний центр здійснював цілеспрямовані дії на посилення централізації народного господарства, заперечення необхідності передачі ряду галузей промисловості і будівництва у безпосереднє відання республік, що спричинило посилення боротьби в республіках за вихід із СРСР.

У березні – травні 1990 р. про відновлення своєї державної незалежності заявили Литва, Латвія та Естонія. Тиск імперського центру на ці республіки посилив відцентрові тенденції і вихід республік з СРСР. Розпочався «парад суверенітетів», що свідчило про незворотний процес розпаду союзної держави. 12 червня 1990 р. перший з'їзд народних депутатів РРФСР прийняв Декларацію про державний суверенітет. За цих умов союзне керівництво на чолі з М.С.Горбачовим вдалося до маневрів, спрямованих на збереження СРСР. Вони прагнули розв'язати цю проблему через проведення союзного референдуму, сподіваючись досягти через різного роду маніпуляції бажаного результату. Особливим завданням центру було не допустити виходу з СРСР України, без якої існування союзу було не можливе⁴.

Антирадянські процеси та суспільно-політичний рух, які швидко розвивалися в Україні, починаючи з 1989 р., одночасно набули демократичного і національно-визвольного характеру та переросли в мирну національно-демократичну революцію. У квітні 1990 р. представники Народної ради у Верховній Раді УРСР поставили питання про необхідність ухвалення Декларації про державний суверенітет. 16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР 357 голосами прийняла Декларацію про державний суверенітет України, яка створила правові основи досягнення Україною державної незалежності. На союзному референдумі про збереження союзної держави, який відбувся 17 березня 1991 р., 83,5% громадян України, які одержали бюлетені, висловилися, що Україна в складі майбутнього Союзу суверенних держав може взяти участь на засадах Декларації про державний суверенітет України. Це було яскравим свідченням прагнення учасників до суверенітету.

16 липня 1990 р. після постатейного обговорення Декларація про державний суверенітет України була ухвалена. За проголосували 355 депутатів, проти – 4, утримався – 1. Згідно з уточненими даними за проголосували 357, проти – 3, утрималося – 0, не голосували 26. Пізніше 17 народних депутатів звернулися до Секретаріату Верховної Ради з офіційними заявами про зарахування їхнього голосу «за». Верховна Рада України цього ж дня встановила 16 липня Днем проголошення незалежності України.

Декларація про державний суверенітет України складається з преамбули і десяти розділів: самовизначення української нації; народовладдя; державна влада; громадянство України; територіальне верховенство; економічна самостійність; економічна безпека; культурний розвиток; зовнішня і внутрішня безпека; міжнародні відносини. Розділи Декларації мають глибоке змістове наповнення і охоплюють всі основні сфери суспільної та державної життєдіяльності. Подібно статтям законодавчих актів, положення всіх її розділів були сформульовані чітко, конкретно й однозначно.

У розділі I «Самовизначення української нації» зазначено: Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення». У розділі II «Народовладдя» проголошено основні засади реального народовладдя, зокрема, вказано, що громадяни республіки всіх національностей становлять народ України, який є єдиним джерелом державної влади в республіці: повновладдя народу України реалізується на основі Конституції як безпосередньо, так і через народних депутатів, обраних до Верховної і місцевої рад УРСР; від імені всього народу може виступати виключно ВР УРСР. Розділ III «Державна влада» містить головні засади організації і здійснення державної влади. Зокрема, зазначається, що державна влада здійснюється за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, і це є першим офіційним визнанням в Україні принципу поділу влади. У розділі IV «Громадянство Української РСР» громадянство УРСР проголошено як самостійне, а не похідне від союзного, громадянства. У розділі V «Територіальне верховенство» утверджується територіальне верховенство УРСР, яке означає, що УРСР здійснює верховенство на всій своїй території.

У розділі VI «Економічна самостійність» встановлено, що УРСР самостійно визначає свій економічний статус і закріплює його в законах, що народ України має виключне право володіння, користування і розпорядження національним багатством і що УРСР забезпечує захист усіх форм власності, тобто проголо-

шується в повному обсязі суверенітет України в економічній сфері. У розділі VII «Екологічна безпека» утверджується державний суверенітет в екологічній сфері, а в розділі VIII «Культурний розвиток» – державний суверенітет у культурі, (духовному) житті народу. Розділ IX «Зовнішня і внутрішня безпека» формує принципи безпеки. Розділ X «Міжнародні відносини» визначає основні засади цих відносин, визначає перевагу загальнонародських цінностей над класовими, пріоритет загально-визнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішнього права⁵.

Ухвалення Декларації стало першим кроком до утвердження національної державності та створило правові засади для наступних кроків щодо досягнення повної незалежності.

Серед першочергових заходів у досягненні реального суверенітету було ухвалення Верховною Радою Закону «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР» та прийняття інших законів. Ґрунтуючись на положеннях Декларації, парламент вніс низку радикальних змін до Основного Закону. У розділі I «Політична система» замість принципу демократичного централізму запроваджувався принцип розподілу повноважень державних органів, які формуються на засадах виборності за участю всіх політичних партій і громадських організацій республіки. Із глави VII «Українська РСР – союзна республіка у складі Союзу РСР» були вилучені положення, які обмежували державну владу УРСР повноваженнями СРСР. Замість положення ст. 71 про обов'язкові дії законів СРСР на території УРСР запроваджувалася норма: «На території Української РСР забезпечується верховенство республіки». Законом «Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР від 19 червня 1991 р. парламент наділявся правом зупиняти дії актів Кабінету Міністрів СРСР, міністерств СРСР, інших підвідомчих органів Кабінету Міністрів СРСР на території радянської України у разі їхньої невідповідності Конституції та законам Української РСР. Прийняті закони були спрямовані на відновлення суверенних повноважень і утвердження пріоритету республіканської юрисдикції над союзним законодавством.

Наступним важливим кроком було забезпечення економічного суверенітету УРСР. У цьому контексті було прийнято ряд законів: «Про бюджетну систему Української РСР», «Про власність», «Про підприємництво», «Про банки та банківську діяльність», «Про систему оподаткування» та ін. Ухвалення цих законів сприяло створенню Національного банку, республіканських акціонерних банків, запровадженню власного державного бюджету, визначенню джерел бюджетних надходжень, формуванню ринку цінних паперів та з часом – запровадженню національної грошової одиниці – гривні.

Для формування національної економіки та забезпечення економічного суверенітету республіки велике значення мали прийняті закони «Про передачу підприємств і організацій металургійної та вугільної промисловості СРСР, що розташовані на території УРСР, у власність республіки», а згодом передачу інших підприємств важкої промисловості, що знаходились на території України. З часом були прийняті закони «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про митну справу Української РСР» та інші, які були спрямовані на реалізацію Декларації та створення самостійного національного економічного організму⁶.

Реальним кроком на шляху суверенізації України було прийняття законодавчих актів, спрямованих на створення органів державної влади, не залежних

від союзного центру, насамперед Ради Міністрів УРСР. Конституційні зміни від 24 жовтня 1990 р. виводили республіканський уряд у своїй діяльності з підпорядкування органів СРСР та виконання нею вимог Конституції СРСР. Законами України від 18 квітня та 13 травня 1991 р. в Україні утворювався Кабінет Міністрів УРСР. А конституційні зміни від 21 травня 1991 р. встановлювали ст. 115, що «Кабінет Міністрів України є найвищим органом державного управління в Українській РСР». Законом від 19 червня 1991 р. «Про винесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР» уточнювався статус Верховної Ради – як найвищого законодавчого органу та Кабінету Міністрів – як найвищого органу державного управління Республіки.

19 червня 1991 р. Верховна Рада УРСР ухвалила концепцію нової Конституції України, яка орієнтувала на створення незалежної демократичної президентської республіки, що виключало участь України в оновленому Союзі як федеративному утворенні та зумовило модальність самостійного вирішення нею питання про участь у формуванні Союзу Суверенних Держав.

Важким етапом у створенні ефективної системи органів державної влади стало прийняття 5 липня 1991 р. законів України «Про заснування поста президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР», «Про президента Української РСР» та «Про вибори президента Української РСР», які створювали новий інститут державної влади – інститут президента як найвищу посадову особу України і главу її виконавчої влади. Президент наділявся широкими повноваженнями: правом видання указів, виконання яких було обов'язковим на всій території України; зупинення рішень органів виконавчої влади СРСР на території республіки, якщо вони суперечили республіканській Конституції та ін.

Важливим напрямом суверенізації України, зміцнення національної державності та її захисту стали заходи, спрямовані на створення власних Збройних Сил та правоохоронної системи. Відбулося оновлення ст. 162 Конституції УРСР, за якою прокурорський нагляд та органи прокуратури виводились з підпорядкування генерального прокурора СРСР⁷.

Декларація про державний суверенітет України стала основоположним актом, визначила новий статус України: проголосила її державний суверенітет як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах.

Без Декларації про державний суверенітет України, яка започаткувала найновітніший етап державотворчого процесу, неможливими були б наступні кроки на цьому шляху. Декларація стала першим і визначальним чинником фактичного і юридичного утвердження суверенної і незалежної України. Програмні принципи і положення, втілені у ній, такі як самовизначення українського народу, утвердження суверенітету, розвиток демократичного суспільства, всебічного забезпечення прав і свобод людини, досягнення економічного і соціального добробуту суспільства, його культурного і духовного відродження на національних засадах, становлення суверенної державної влади в межах республіки, необхідність побудови правової держави і розвиток самоврядних засад народу, миролюбність зовнішньої політики України та інші принципи справили величезний вплив на цивілізаційний вибір та трансформацію українського суспільства.

Декларація стала політичним документом, який за силою свого впливу

на суспільні перетворення мав значення конституційного акта. Положення Декларації відповідали волевиявленню народу, акумулювали його віковічне прагнення та втілювали найкращі ідеї про організацію держави і суспільства, закладені в попередніх вітчизняних конституційних актах, декларували необхідність підготовки і прийняття нового Основного Закону України. Декларація заклала правові засади нашої суверенної державності: верховенство Конституції України та її законів на території України, її право на власні Збройні Сили, органи безпеки, недоторканність її території, право мати власне громадянство, самостійно вирішувати державне і суспільне облаштування в усіх сферах, право вільного національного і духовного розвитку української нації та національних меншин, право самостійно визначати економічний статус, безпосередньо здійснювати рівноправні зносини з іншими державами та самостійно укладати міждержавні та міжнародні договори.

Декларація знаменувала зародження сучасного конституціоналізму в Україні і стала відліковою засадою формування правової моделі конституційного устрою незалежної держави, забезпечила істотні його трансформації та всієї правової системи України.

Декларація, як зазначається в її тексті, стала основою для розробки і прийняття нової Конституції і законів – не Української РСР, а України. У ній уперше були задекларовані основоположні принципи, державно-правові ознаки, які визначили новий правовий статус України. Декларація про державний суверенітет України за своїм змістом була стратегічним документом, закріплювала високий ступінь суверенізації України у складі союзної держави і наближала її до здобуття реальної незалежності. Реалізація Декларації свідчила про послідовний і закономірний рух України до реального суверенітету⁸.

За цих умов союзний центр на чолі з М. С. Горбачовим зробив останню спробу зберегти Союз через підписання нового Союзного Договору, який закладав лібералізацію союзних відносин. Але реваншистські сили в центральному союзному керівництві напередодні підписання Договору 19 серпня 1991 р. створили ДКНС та вдалися до антиконституційного, антидержавного перевороту, метою якого було збереження СРСР. Заколот ДКНС став точкою непереворнення у попередній стан суспільного та державного існування України.

Заколот ДКНС підштовхнув проукраїнські патріотичні сили у Верховній Раді України до відновлення державної незалежності України. Народні депутати від Народної ради та ще кілька десятків депутатів, що перейшли на державницькі позиції, об'єдналися в парламенті. Згодом під тиском суспільства до них змушена була приєднатися частина колишніх прихильників збереження СРСР.

24 серпня 1991 р. Верховна Рада УРСР 355 голосами народних депутатів прийняла Постанову «Про проголошення незалежності України» – Акт проголошення незалежності України. В Акті наголошувалося, що продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні, виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами, здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної української держави – України. Територія України є неподільною і недоторканою. Віднині на території України мають чинність виключно Конституція та закони України. Таким чином, де-юре Україна стала незалежною суверенною державою. Акт поклав

край юридичному існуванню УРСР⁹. Законом від 17 вересня 1991 р. назву УРСР було замінено на споконвічну назву держави – Україна.

1 грудня 1991 р. понад 90% учасників республіканського референдуму висловилися за підтвердження Акта проголошення незалежності України. 7–8 грудня 1991 р. керівники України, Росії та Білорусії підписали Угоду про створення Співдружності Незалежних Держав. 21 грудня 1991 р. до перших держав – підписантів Угоди приєдналися ще вісім колишніх союзних республік (відмовилися брати участь Естонія, Латвія, Литва та Грузія). Це означало, що Союз РСР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність перестав існувати. Здійснилось тисячолітнє прагнення українського народу мати свою національну державу. Україні відкрилась перспектива національного державотворення та побудови незалежної суверенної, демократичної, правової соціальної держави¹⁰.

1. Симоненко В. К. Соціально-економічний пейзаж України. *Трибуна*. 2016. № 1–2. С. 10–11. 2. Україна: досвід та проблеми державотворення (90-і роки 20 ст.). Київ, 2001. 401 с. 3. Кизименко І. О. Суспільно-політичні рухи в Україні (90-і роки 20 ст.: історіографія). Київ, 2003. С. 13. 4. Звернення до поневолених народів у СРСР. Звернення Антибільшовицького блоку народів до народів СРСР із закликом проголошувати власну незалежність. 22 серпня 1991 року. *Україна: антологія пам'яток державотворення 10–20 ст.*: у 10-ти т. Т. 10. Київ, 2009. С. 252–254. 5. Декларація про державний суверенітет України, ухвалена Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року. *Україна: антологія пам'яток державотворення 10–20 ст.*: в 10-ти т. Т. 10. Київ, 2009. С. 169–173. 6. Мороз О. О. Від Декларації до державності. *Трибуна*. 2016. № 1–2. С. 27. 7. Офіційський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991–2004 рр.) в аспекті європейської ідентичності (на матеріалах періодики Заходу). Київ, 2005. 468 с. 8. Корнєєв А. Декларація про державний суверенітет України як засновок Конституцій України. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2010. № 2 (19). С. 94–97. 9. Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року. *Україна: антологія пам'яток державотворення 10–20 ст.*: в 10-ти т. Т. 10. Київ, 2009. С. 285. 10. Whitmore S. State building in Ukraine (Ukrainian Parliament, 1990–2003). London, New York, 2004. 222 p.

References

1. Symonenko V. K. Sotsial'no-ekonomichnyy peyzazh Ukrainy. *Trybuna*. 2016. № 1–2. S. 10–11. [ukr]. 2. Ukrayina: dosvid ta problemy derzhavotvorennia (90-i roky 20 st.). Kyiv, 2001. 401 s. [ukr]. 3. Kyzymenko I. O. Suspil'no-politychni rukhy v Ukraini (90-i roky 20 st.: istoriografiiya). Kyiv, 2003. S. 13. [ukr]. 4. Zvernennia do ponevolenykh narodiv v SRSR. Zvernennia Antybil'shovyt's'koho bloku narodiv do narodiv SRSR iz zaklykom proholoshuvaty vlasnu nezalezhnist'. 22 serpnia 1991 roku. *Ukrayina: antolohiya pam'yatok derzhavotvorennia 10–20 st.*: v 10-ty t. T. 10. Kyiv, 2009. S. 252–254. [ukr]. 5. Deklaratsiya pro derzhavnyy suverenitet Ukrainy, ukhvalena Verkhovnoyu Radoyu Ukrainy's'koyi RSR 16 lypnia 1990 roku. *Ukrayina: antolohiya pam'yatok derzhavotvorennia 10–20 st.*: v 10-ty t. T. 10. Kyiv, 2009. S. 169–173. [ukr]. 6. Moroz O. O. Vid Deklaratsiyi do derzhavnosti. *Trybuna*. 2016. № 1–2. S. 27. [ukr]. 7. Ofitsyn's'kyy R. Politychnyy rozvytok nezalezhnoyi Ukrainy (1991–2004 rr.) v aspekti yevropeys'koyi identychnosti (na materialakh periodyky Zakhodu). Kyiv, 2005. 468 s. [ukr]. 8. Korniyev A. Deklaratsiya pro derzhavnyy suverenitet Ukrainy yak zasnovok Konstytutsiy Ukrainy. *Visnyk Tsentral'noyi vyborchoyi komisiyi*. 2010. № 2 (19). S. 94–97. [ukr]. 9. Akt proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy 24 serpnia 1991 roku. *Ukrayina: antolohiya pam'yatok derzhavotvorennia 10–20 st.*: v 10-ty t. T. 10. Kyiv, 2009. S. 285. [ukr]. 10. Whitmore S. State building in Ukraine (Ukrainian Parliament, 1990–2003). London, New York, 2004. 222 p.